บทที่ 2

แนวคิดเรื่องคุณค่าของมนุษย์ในนวนิยายไทย

ความเป็นมาโดยสังเขปของนวนิยายไทย

1. กำเนิดของนวนิยาย

นวนิยายเป็นบันเทิงคดีร้อยแก้วรูปแบบใหม่ที่เน้นความสมจริง เกิดขึ้นในตะวันตกราวต้นศตวรรษที่18 เพื่อตอบสนองความต้องการของชนชั้นกลางที่เริ่มมีบทบาทมากขึ้นในสังคม (ตรีศิลป์ บุญขจร, อ้างถึงใน คำรพ ทันศรี, 2541 : 10) การแสดงชีวิตอย่างสมจริงเป็นลักษณะเด่นของนวนิยายที่สอดคล้องกับความซับซ้อนของโลกสมัยใหม่ที่มีการเปลี่ยนแปลงหลายด้าน ความเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง ศาสนา และศิลปะล้วนมีผลต่อมนุษย์ มนุษย์มีหน้าที่หลายชั้นเชิงและบางหน้าที่ก็ขัดกัน ความเข้าใจโลกและชีวิตอย่างใกล้เคียงความจริงมากกว่าที่แสดงในเรื่องประโลมโลก(romance)จึงเป็นสิ่งจำเป็น วรรณคดีประเภทใหม่อย่างนวนิยายซึ่งไม่เน้นกฎเกณฑ์เคร่งครัดและปรับตามผู้แต่งได้มาก “เหมาะสำหรับแสดงทุกด้านทุกมุมของชีวิตสมัยใหม่” สามารถตอบสนองความต้องการของยุคปัจจุบันได้(วิทย์ ศิวะศริยานนท์, 2541 : 126 – 127) ก็เติบโตขึ้น กล่าวได้ว่า ความสมจริงและสมเหตุสมผลเป็นปัจจัยให้นวนิยายแพร่หลายและเพิ่มปริมาณขึ้นอย่างรวดเร็ว

2.ร้อยแก้วแนวใหม่ของไทย : จุดเริ่มต้นนวนิยายไทยในสมัยรัชกาลที่ 5

ในประเทศไทย นวนิยายจัดอยู่ในร้อยแก้วแนวใหม่ กำเนิดขึ้นในช่วงใกล้เคียงกับเรื่องสั้นซึ่งเรียกว่า “นิทาน” อันเป็นงานที่เริ่มตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ **ดรุโณวาท**(2417 – 2418) ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สุมาลี วีระวงศ์ (2530 : 3) ได้กล่าวถึงคำแถลงของพระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาคย์ บรรณาธิการหนังสือพิมพ์นี้ไว้ว่า หนังสือพิมพ์นี้ลงพิมพ์ทั้งข่าวสาร ตำรา สุภาษิต กาพย์กลอน และ “เรื่องนิยายเก่าใหม่ คือ fable ที่เป็นคตินิทานจูงปัญญาของคนให้ฉลาดขึ้น” สุมาลีให้ข้อสังเกตว่า “การที่ต้องใช้ภาษาอังกฤษกำกับไว้นี้ แสดงชัดว่าเป็นประเภทงานอย่างใหม่ที่ไม่เคยมีมาแต่ก่อน และได้รับอิทธิพลส่วนหนึ่งมาจากนิทานสอนใจของอังกฤษ” ชื่อนิทานนี้ยังใช้เรียกต่อมา และปรากฏเป็นชื่อเรื่องด้วย ดังเช่น “นิทานเบ็ดเตล็ด” “นิทานเรื่องเด็ก” และ “นิทานนายทองอิน” เป็นต้น

สิ่งที่น่าสนใจเห็นจะได้แก่บันเทิงคดี (fiction) ซึ่งจัดเป็นนิทานใน **ดรุโณวาท** มีรูปแบบเป็นความเรียงร้อยแก้วยาวราว 6-7 บรรทัดขึ้นไปจนถึง 1 หน้าพิมพ์ ไม่แยกบทพูดออกจากบทบรรยาย มีทั้งเนื้อหาที่ดัดแปลงมาจากนิทานพื้นบ้านไทยเดิม จากนิทานอีสป จากชาดก เล่าเรื่องโยงกับเหตุการณ์ร่วมสมัยและมักแสดงอารมณ์ขันแกมหยอกเย้า หรือมีนัยแฝงเพื่อความมุ่งหมายทางการเมือง ดังข้อสังเกตว่ามี "นิทานการเมืองกระแนะกระแหนติเตียนกลุ่มขุนนางเก่าอยู่มาก" (ขจร สุขพานิช, 2514 : 55, อ้างถึงใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2523 : 3) การเน้นความสำคัญของสถาบันกษัตริย์ใน "ว่าด้วยนิทานโบราณ" (สุมาลี :3-4) แฝงทัศนะเชิงวิจารณ์ต่อบทบาทของกลุ่มขุนนาง ในขณะที่เกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มสยามหนุ่มที่มีรัชกาลที่ 5 ทรงเป็นผู้นำกับกลุ่มขุนนางรุ่นเก่าที่มีสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้นำ กล่าวได้ว่า งานเขียนหลายชิ้นใน **ดรุโณวาท** ซึ่งจัดเป็น "หนังสือพิมพ์การเมืองฉบับแรกของไทย" (เตช บุนนาค, 2513 : 50) จึงแฝงจุดประสงค์ของการต่อสู้ทางการเมืองของกลุ่มสยามหนุ่มที่มุ่งดึงอำนาจกลับสู่พระมหากษัตริย์ซึ่งทรงเป็นผู้นำของคนรุ่นใหม่ นอกจากนี้ **ดรุโณวาท** ยังเลือกเสนอข่าวเกี่ยวกับ "กิจการการเปลี่ยน-แปลงราชการแผ่นดิน" และสถาบันที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาในปี 2412 เพื่อ "เปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมืองของกรุงสยาม" (เตช บุนนาค : 51) ข้อมูลดังกล่าวนี้เป็นหลักฐานหักล้างความคิดเห็นของนักวรรณคดีบางท่าน เช่น ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ที่ว่าในยุคนั้น "หนังสือพิมพ์...เป็นเสมือนของใหม่ น่าเล่นน่าสนุกมากกว่าจะเป็นเครื่องมือทางการเมือง" (2520 : 71)

การแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์บุคคลโดยเฉพาะคนรุ่นเก่าอย่างตรงไปตรงมามากขึ้น ทำให้ "**ดรุโณวาท** ได้กลายเป็นต้นเหตุของความแตกร้าวระหว่าง 'เด็ก' กับ 'ผู้ใหญ่' ไปทั้งโดยเจตนาและไม่เจตนา ความไม่ไว้วางใจระหว่าง 'วังหลวง' กับ 'วังหน้า' ส่วนหนึ่งอาจเป็นผลจากบทความและนิทานบางเรื่องในหนังสือพิมพ์ฉบับนี้" (สุมาลี วีระวงศ์, 2530 : 4-5) ที่สุด **ดรุโณวาท** จึงได้ยกเลิกกิจการเมื่อออกจำหน่ายได้ 130 ฉบับ (เตช บุนนาค : 68)

ในจุดกำเนิดของงานร้อยแก้วแนวใหม่ คนระดับสูงซึ่งเป็นผู้นำของสังคมเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในฐานะผู้สร้างและผู้รับ แต่ **ดรุโณวาท** ก็อยู่ในแวดวงแคบขนาดที่กล่าวได้ว่าไม่มีกำไรในการจำหน่าย (เตช : 52 , 68) สิ่งที่ควรพิจารณาก็คือ กำเนิดของงานร้อยแก้วนี้แสดง การปรับใช้พื้นฐานของนิทานเข้ากับการสื่อสารแบบใหม่ จึงกล่าวได้ว่า มีลักษณะผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมตะวันตกและตะวันออก อย่างไรก็ตาม สังคมไทยสมัย "หัวเลี้ยวแห่งวรรณคดีไทย" ก็เป็นบริบทที่สร้างเสริมให้ร้อยแก้วแนวใหม่งอกงามขึ้น แม้เมื่อ **ดรุโณวาท** เลิกกิจการไป หากต่อมาหอพระสมุดวชิรญาณก็ออกหนังสือพิมพ์ **วชิรญาณวิเศษ** และ **วชิรญาณ** ในปี 2427

เป็นรายปักษ์และรายเดือน แล้วรวมเป็น **วชิรญาณ** รายเดือนในปี 2428 โดยกรมหมื่นพิชิตปรีชา-กรเป็นผู้จัดการแก้ไขให้เป็นฉบับเดียวกัน (สุมาลี : 6)

3. "สนุกนิ์นึก" และพัฒนาการทางวรรณกรรม

"สนุกนิ์นึก" ลงพิมพ์ในหนังสือ **วชิรญาณวิเศษ** เมื่อปี 2429 (วินิตา ดิถียนต์, 2530 : 39, อ้างถึงใน ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต, 2541 : 76) เป็นวรรณกรรมไทยเรื่องแรกที่เรียกว่า "โนเวล" ดังพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวระบุว่าทรงทราบว่าผู้ทรงนิพนธ์ "...ทำหนังสือนี้ปรารถนาจะทำอย่างหนังสือโนเวลฝรั่งที่เขาแต่งกันนับพันนับหมื่นเรื่อง" (อ้างถึงใน วนิดา บำรุงไทย, 2544 : 34) มูลเหตุที่เป็นข้อโต้แย้งก็คือ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรผู้ทรงนิพนธ์ทรงดำเนินเรื่องด้วยการสนทนากันของภิกษุ 4 รูปที่ปรารภถึงเรื่องจะลาสิกขาบทมาใช้ชีวิตฆราวาสโดยใช้ฉากวัดบวรนิเวศ ถึงแม้ว่าลงพิมพ์เพียงตอนเดียวก็เข้าใจได้ว่าน่าจะมีตอนต่อไป แต่ถูกระงับด้วยผู้ทรงนิพนธ์เกรงความกระทบกระเทือนถึงสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์เจ้าอาวาสวัดดังกล่าวซึ่งทรงเข้าใจผิดว่าเป็นการวิพากษ์วิจารณ์วัดให้เสื่อมเสีย (ชลดา : 76 –77)

กรณีดังกล่าวเป็นข้อมูลให้วิเคราะห์การดำรงอยู่ของนวนิยายในบริบทของสังคมไทยช่วงที่จัดได้ว่าเป็นช่วงเริ่มต้นของการรับอิทธิพลวัฒนธรรมตะวันตก นวนิยายที่มุ่งความสมจริงและแฝงนัยเชิงวิพากษ์วิจารณ์แม้ในระดับบุคคลก็อาจตีความว่ากระทบต่อสถาบันทางสังคมได้ไม่ว่าจะตั้งใจหรือไม่ก็ตาม เนื้อหาเชิงวิพากษ์วิจารณ์ใน "สนุกนิ์นึก" ก็คือตอนที่กล่าวถึงพระรูปหนึ่งซึ่งยังไม่อยากสึกจากพระด้วยยังไม่เห็นช่องทางที่ดีกว่า วินิตา ดิถียนต์ (2530 : 43, อ้างถึงใน ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต, 2541 :76) วิเคราะห์ว่าการที่พระรูปนี้คิดบวชต่อ ก็เพราะ "กินอยู่ได้โดยไม่ต้องเสียเงิน...ไม่เดือดร้อนอะไร...แปลความได้ว่าศาสนานั้นเอื้อให้คนได้ขี้เกียจ" ซึ่งก็คือการวิพากษ์วิจารณ์สถาบันศาสนานั่นเอง นอกจากนี้ เนื้อหาที่กล่าวถึงพระอีก 2 รูปที่จะสึกไปประกอบอาชีพตำรวจและทนายความก็มีน้ำเสียงเชิงเสียดสีอยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะข้อความท้ายเรื่องที่กล่าวถึงการเรียนกฎหมายว่าเป็นการเรียน "หลอกเขากิน" ก็สร้างความเสื่อมเสียให้อาชีพทนาย-ความที่โดยหลักการน่าจะมีความสัตย์ซื่อไม่เห็นแก่ลาภสักการ ส่วนพระอีกรูปหนึ่งก็ได้รับความอุปการะจากหญิงหม้ายซึ่งหวังจะหาคู่ให้บุตรสาว เนื้อหาล่อแหลมเหล่านี้แย้งกับลักษณะตัวละครแบบอุดมคติในนิยายประโลมโลกที่มักมีแต่ส่วนดีและน่าชื่นชม แม้การพูดถึงเรื่องอนาคตหลังสึกจะเป็นเรื่องธรรมดาของพระทั่วไป แต่ก็ไม่เคยปรากฏว่ามีการเขียนในลักษณะสมจริงอย่างนี้มาก่อน

น่าสังเกตว่า ร้อยแก้วในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ ความสั้นยาวของเรื่องมิใช่สิ่งที่คนยุคนั้นใส่ใจนัก ดังจะเห็นว่า ยังไม่มีศัพท์บัญญัติเรียกประเภทวรรณกรรมอย่างแบ่งแยกเป็นนวนิยายหรือเรื่องสั้นเช่นปัจจุบัน ความแปลกใหม่ของบันเทิงคดีในสมัยเริ่มต้นจนถึงช่วงปลายรัชกาลที่ 5 นอกจากคำยืมภาษาอังกฤษ สำนวนโวหารและฉากต่างประเทศแล้ว ที่สำคัญคือความหลากหลายของเนื้อหาทางอารมณ์และแนวเรื่อง อาทิ เรื่องล้อเลียนเสียดสี เรื่องแสดงอารมณ์ขัน การวิจารณ์พฤติกรรมบุคคลที่เชื่อมโยงกับความเปลี่ยนแปลงของสังคม เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ลักษณะร่วมที่สำคัญของผู้แต่งบันเทิงคดีร้อยแก้วในยุคนี้ก็คือ ทัศนคติของผู้เขียน ความเอาใจใส่ต่อปัญหาที่สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตในโลกแห่งความเป็นจริงซึ่งผู้อ่านมีประสบการณ์ร่วม จนในช่วงท้าย ๆ ของสมัย ผู้แต่ง “กล้าพอที่จะทดลองขยายขอบเขตของเนื้อเรื่องออกไปให้ครอบคลุมสังคมที่ตนเองรู้จักมากขึ้น หรือใช้สิ่งแวดล้อมของสังคมเป็นวัตถุดิบในการเขียนมากขึ้นด้วย แทนที่จะทำหน้าที่เป็นเพียงผู้รับ ‘เรื่องฝรั่ง’ มาดัดแปลงเล่า” (สุมาลี วีระวงศ์, 2530 : 17) นักเขียนที่เด่นในเชิงยั่วล้อและวิพากษ์วิจารณ์มี เขียวหวาน นามปากกาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ผู้เขียนเรื่อง “คุณย่าเพิ้ง” เป็นอาทิ

4. การเปลี่ยนแปลงประเทศในช่วงจักรวรรดินิยมและผลต่อวรรณกรรมไทย

เมื่อกล่าวถึงวรรณกรรมปัจจุบันของไทย จำเป็นต้องพิจารณาบริบทอันเป็นความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยที่สัมพันธ์กับภัยจักรวรรดินิยมตะวันตกซึ่งผลักดันให้ผู้นำประเทศต้องตั้งรับสถานการณ์เพื่อความอยู่รอดของราชอาณาจักร ด้วยการเปิดรับวัฒนธรรมตะวันตก ควบคู่กับการปรับเปลี่ยนและปฏิรูปการปกครอง นอกจากนี้ การจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน การเลิกระบบไพร่ และการเลิกทาสในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ส่งผลให้วัฒนธรรมการอ่านขยายตัวขึ้นตามลำดับความตื่นตัวที่จะมีส่วนร่วมในกิจการบ้านเมืองก็เริ่มขยายจากคนชั้นสูงสู่คนชั้นกลาง นับตั้งแต่เทียนวรรณ ก.ศ.ร.กุหลาบในรัชกาลที่ 5 และหนังสือพิมพ์ในสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งมี บทบาทในการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล เช่น **กรุงเทพ ฯ เดลิเมล์ จีนโน – สยามวารศัพท์** ที่คอยแคะไค้ทักท้วงพฤติกรรมของรัฐบาลที่เห็นว่าไม่เหมาะสม เช่น การได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เร็วของข้าในราชสำนักหนุ่มๆ ที่พระเจ้าอยู่หัวโปรด เป็นอาทิ (สถิตย์ เสมานิล, 2514 : 116 , 122)

จะเห็นได้ว่า มีความพยายามที่จะสื่อสารจากผู้ใต้ปกครอง นับแต่คำกราบบังคมทูลของกลุ่มก้าวหน้าอันได้แก่ กลุ่มพระราชวงศ์และขุนนางที่อยู่ในยุโรปในปี พ.ศ. 2427 (ร.ศ. 103) ที่เข้าชื่อร่วมกันเพื่อถวายความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดินจากระบอบสมบูรณาญา-สิทธิราชย์(แอบโสลูดโมนากี) เพื่อให้ไทยรอดจากภัยจักรวรรดินิยมขณะนั้น(ชัยอนันต์ สมุทวณิช,

2523 : 10-17) ต่อมา เทียนวรรณก็สืบทอดโดยเสนอความคิดเห็นและวิพากษ์วิจารณ์บ้านเมืองตลอดจนการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 อย่างตรงไปตรงมาในหลายประเด็น เช่น ปัญหาความชอบธรรมทางการปกครองที่ขุนนางและเจ้านายบางคนยังคงมุ่งกอบโกยเพื่อประโยชน์ส่วนตน ประชาชนส่วนใหญ่ยังมีประเพณีและค่านิยมผิด ๆ เช่น การมีภรรยามาก การเล่นพนัน การรับสินบน ความขาดสามัคคี ตลอดจนความไม่ทั่วถึงของโอกาสทางการศึกษา นอกจากนี้สิ่งหนึ่งที่เทียนวรรณพยายามเรียกร้องก็คือการขอให้มีรัฐสภาเพื่อเป็นตัวแทนของราษฎร(ชัยอนันต์ : 43-45)

อนึ่ง เมื่อผู้สร้างและผู้รับขยายตัวจากชนชั้นสูงไปสู่ชนสามัญ ก็เกิดข้อแตกต่างทางบรรทัดฐานในวัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ที่ราชสำนักเห็นว่าเป็น “ความเข้าใจผิด” ซึ่งจำเป็นจะต้องแก้ไข ดังที่มีพระราชกฤษฎีกาตั้งวรรณคดีสโมสรกล่าวปรามลักษณะอันไม่พึงประสงค์แฝงอยู่ในเกณฑ์วัด “คุณลักษณะอันวิเศษบริบูรณ์” ของหนังสือที่จะได้รับ “ประโยชน์จากวรรณคดีสโมสรตามสมควร” ว่าจะต้องปราศจาก “เรื่องที่ชักจูงความคิดผู้อ่านไปในทางอันไม่เป็นแก่นสาร หรือ… ชวนให้คิดวุ่นวายไปในทางการเมือง อันจะเป็นเครื่องรำคาญแก่รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” ทั้งนี้ วิเคราะห์ได้ว่ามีความมุ่งหมายสกัดกั้นการเผยแพร่ความคิดอันอาจมีผลกระทบต่อเสถียรภาพรัฐบาลในขณะที่มีเสียงวิพากษ์วิจารณ์ข้าราชการและราชสำนักอย่างหนาหู และเพื่อโน้มน้าวใจให้เกิดการเชื่อฟังซึ่งสอดคล้องกับนโยบายชาตินิยมที่รัชกาลที่ 6 ทรงใช้ต่อสู้กับแนวคิดที่จะเปลี่ยนแปลงระบบการเมืองขณะนั้น (ดวงมน จิตร์จำนงค์, 2536 : 67-68) วรรณคดีสโมสรจึงดูเหมือนเป็นเครื่องมือในกิจกรรมทางการเมืองของราชสำนักไปโดยปริยายนอกเหนือจากการรณรงค์ทางวัฒนธรรม

ด้วยเหตุผลที่ร้อยแก้วแนวใหม่บางส่วนของไทยมีเนื้อหาเชื่อมโยงกับการเมืองจึงแสดงความคิดด้วยการวิพากษ์วิจารณ์ และมีลักษณะล้ำสมัยกว่าความเข้าใจของผู้รับโดยทั่วไป จึงยังไม่อาจแทนที่บันเทิงคดีที่สนองความต้องการทางสุนทรียะด้วยเนื้อหาทางอารมณ์ที่คุ้นชินมาแต่เดิมได้ พื้นฐานการเสพนิยายประโลมโลกเป็นปัจจัยให้งานแปลนวนิยายที่ให้ความตื่นเต้นเร้าใจได้รับความนิยม เริ่มตั้งแต่ **ความพยาบาท** นวนิยายแปลเรื่องแรกของไทยโดยพระยาสุรินทราชา หรือ แม่วัน แปลจากนวนิยายอังกฤษเรื่อง **เวนเดตตา** (Vendetta)ของแมรี่ คอเรลลี่ ตีพิมพ์ลงในวารสาร **ลักวิทยา** ในปี 2443 (สุพรรณี วราทร, 2519 : 54 – 55, อ้างถึงใน คำรพ ทันศรี, 2541 : 12) ความมีชื่อเสียงของนวนิยายเรื่องนี้เป็นเหตุให้มีการแปลนวนิยายเรื่องอื่นๆ ตามมาอีกมาก โดยเฉพาะงานของคอเรลลี่ เช่น “เต็ลมา” “แอบแซงช์” “ขุนคลัง” “นางแก้ว” ฯลฯ (วนิดา บำรุงไทย, 2544 : 23) และนวนิยายแปลของนักเขียนอื่น อาทิ “สาวสองพันปี” ของเซอร์ เฮนรี ไรเดอร์ แฮกการ์ด ที่แปลโดยครูเหลี่ยม “แมลงป่องทอง” ที่รัชกาลที่ 6 ทรงแปลจากงานของ

แซกซ์ โรเมอร์ เป็นต้น น่าสังเกตว่า นวนิยายแปลที่มีเนื้อหาหลากหลาย โดยเฉพาะเรื่องสนุกสนาน โลดโผน หรือมีโครงเรื่องแบบเจ้าเงาะกับรจนา (ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, 2520 : 77 – 78) เป็นที่นิยมอย่างมากในสังคมไทยและส่งผลให้เกิดการเลียนแบบตลอดจนริเริ่มแต่งนวนิยายไทยขึ้นในเวลาไล่เลี่ยกัน

ในสมัยรัชกาลที่ 6 พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 และโรงเรียนข้าราชการพลเรือนที่เปลี่ยนมาเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยทำให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษามากขึ้น ประกอบกับความเติบโตของกิจการหนังสือพิมพ์ที่มีทั้งฉบับของชาวไทยและต่างชาติถึง 113 ฉบับ ทำให้มีเวทีนำเสนอทัศนะในเรื่องต่างๆกว้างขวางขึ้น (เอมอร นิรัญราช, 2521 :16) มีงานหลายประเภท ทั้งบทความ บทละคร และกวีนิพนธ์ ที่เด่นคือบทความและบันเทิงคดีที่แสดงความคิด-เห็นทางการเมืองและสังคมในเชิงปลุกใจให้รักชาติของรัชกาลที่ 6 ที่ทรงแสดงทัศนะตอบโต้แนวคิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นแบบประชาธิปไตย และความนิยมทำตัวตามอย่างตะวันตก เช่น บทความเรื่อง “ลัทธิเอาอย่าง” “โคลนติดล้อ” “บทละครพูดเรื่องพระร่วง”ฯลฯ (กุสุมา รักษมณี, 2533 : 645) งานของครูเทพ(เจ้าพระยาธรรม-ศักดิ์มนตรี) ที่แสดงทัศนะเกี่ยวกับการศึกษา เศรษฐกิจ การเมือง สังคมและผู้คน เช่น โคลงกลอนของครูเทพ และบทละครเรื่องต่างๆที่ผู้เขียนสอดแทรกความคิดเห็นและคำแนะนำไว้อย่างน่าสนใจ เป็นต้นว่า กล่าวถึงลักษณะที่ดีของคนจีนที่รู้จักรวมตัวเพื่อช่วยเหลือกันด้านการประกอบอาชีพ มีความขยันขันแข็ง มีความสามารถด้านการค้า จึงเป็น “พันธุ์เจริญ” ที่คนไทยควรถือเป็นแบบอย่าง (คำพร สุนทรธรรมนิติ, 2535 : 41–44)

น่าสังเกตว่า งานเหล่านี้ผูกพันกับสถานะและบทบาทของผู้แต่ง กล่าวคือ ในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เมื่อทรงเห็นว่าการรับวัฒนธรรมตะวันตกส่งผลกระทบต่อแนวคิดทางการเมืองที่ยังไม่เหมาะกับสังคมไทย รัชกาลที่ 6จึงทรงดำเนินพระบรมราโชบายสำคัญ คือ การสร้างสำนึกเรื่องชาตินิยมด้วยการต่อต้านชาวจีนในบทพระราช-นิพนธ์หลายประเภท ขณะที่ความเป็นครูทำให้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีสร้างงานที่ “มีลักษณะสอนผู้อ่านไปในตัว” ด้วยโลกทัศน์ที่กว้างไกล ลึกซึ้ง บทบาทของตัวละครจึงมีความซับซ้อน “เชิญชวนให้ผู้อ่านได้คิดและไตร่ตรองด้วยเหตุผล” (คำพร : 47)

พัฒนาการของนวนิยายไทย

1. นวนิยายไทยก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ถึงปี 2519

นวนิยายไทยเริ่มมีลักษณะเฉพาะของตนเองมากขึ้นเมื่อสภาพบ้านเมืองประสบภาวะวิกฤตจากเศรษฐกิจตกต่ำในปลายสมัยรัชกาลที่ 7 อันสืบเนื่องมาจากผลของสงครามโลกครั้งที่ 1 และการใช้งบประมาณด้านศิลปะอย่างฟุ่มเฟือยในสมัยรัชกาลที่ 6 ประกอบกับภาวะอุทกภัยครั้งใหญ่ในปี 2460 (เอมอร นิรัญราช, 2521 : 10) สภาพการณ์ดังกล่าวก่อให้เกิดนโยบายแก้ปัญหาเฉพาะหน้าด้วยการ “ดุลย์” ข้าราชการและการตราพระราชบัญญัติเก็บภาษีเพิ่มขึ้น เกิดกระแสวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในบทความทางการเมืองตามหน้าหนังสือพิมพ์และนวนิยาย“ที่มีเนื้อหาสะท้อนความเป็นไปในสังคมและปัญหาขัดแย้งเกี่ยวกับค่านิยมในสมัยนั้น” (ตรีศิลป์ บุญขจร, 2542 : 20)

ปัญหาความขัดแย้งด้านค่านิยมที่ปรากฏในนวนิยายช่วงนี้ได้แก่ ค่านิยมของคนรุ่นเก่าและคนรุ่นใหม่เมื่ออิทธิพลตะวันตกเข้ามามีบทบาทอย่างสูง เนื้อหาของนวนิยายมักแสดงความคิดความเชื่อ และความใฝ่ฝันที่ต่างไปจากเดิม โดยเฉพาะงานของนักเขียนหนุ่มสาวร่วมสมัยอย่าง ศรีบูรพา ม.จ. อากาศดำเกิง รพีพัฒน์ และดอกไม้สด

ศรีบูรพาเป็นนักเขียนที่มีผลงานนวนิยายเป็นจำนวนมากที่สุดในช่วงดังกล่าวนี้ (เอมอร นิรัญราช, 2521 : 32) เรื่อง **ลูกผู้ชาย** ของเขาเป็นที่นิยมด้วยแนวคิดที่ตรงใจหนุ่มสาวยุคนั้นว่าคุณธรรมและความมานะพยายามจะทำให้คนเป็นลูกผู้ชายที่แท้จริง มิใช่เพราะตระกูล หรือยศศักดิ์ (ตรีศิลป์ :21–22) ขณะที่ **ละครแห่งชีวิต**(2472)ของ ม.จ. อากาศดำเกิงฯ เป็นเสมือนจุดเริ่มต้นของ “นิยายสมัยใหม่” ที่ “เปิดฉากวิจารณ์ค่านิยมเก่าของสังคมเจ้าขุนมูลนาย…ที่…นิยมการมีเมียมาก … เห่อยศเห่อความมั่งคั่ง”(วิทยากร เชียงกูล, 2540 :152–153) ส่วนงานของดอกไม้สด เช่น **ศัตรูของเจ้าหล่อน** ได้เสนอทัศนะที่ขัดแย้งกันของคนรุ่นเก่าและใหม่เกี่ยวกับประเพณีคลุมถุงชน เป็นต้น

น่าสังเกตว่า พัฒนาการของวรรณกรรมร้อยแก้วในช่วงนี้มีสูงมากแม้จะเกิดภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจและความตึงเครียดด้านการเมือง เห็นได้จากการออกหนังสือพิมพ์และการรวมตัวกันตั้งสำนักพิมพ์ใหม่ๆของนักเขียนต่างๆ โดยเฉพาะกลุ่มนักเขียนรุ่นใหม่คือกลุ่ม“สุภาพบุรุษ” ที่ศรีบูรพา(กุหลาบ สายประดิษฐ์)เป็นผู้นำ นักเขียนมีชื่อในกลุ่มนี้ได้แก่ ศรีบูรพา ยาขอบ แม่อนงค์ ฮิวเมอริสต์ เป็นต้น นักเขียนเหล่านี้ต่างมีส่วนร่วมในการเสนอทัศนะเกี่ยวกับสังคมและการเมืองมากขึ้น และมีผลงานอย่างต่อเนื่องทั้งก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง
(รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, 2541:127)

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 โดยกลุ่ม“คณะราษฎร” เป็นความเคลื่อนไหวทางการเมืองที่มีพื้นฐานของแนวคิดเรื่องคุณค่าและศักดิ์ศรีของประชาชนอันส่งผลกระทบต่อ“เนื้อหาใหม่ซึ่งสร้างแนวโน้มให้นวนิยายไทย” ดังเห็นในงานที่แสดงถึงความตระหนักหรือสำนึกทางมนุษยธรรมต่อผู้ยากไร้หรือผู้ถูกเอารัดเอาเปรียบ(ตรีศิลป์ : 31 –32) เช่น **สงครามชีวิต** ของศรีบูรพา หรือ **หญิงคนชั่ว**ของ ก.สุรางคนางค์ และมีนวนิยายบางเรื่องที่ใช้ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นวัตถุดิบกระตุ้นให้มีการตีความอย่างหลากหลาย เช่น **ข้างหลังภาพ** ของศรีบูรพาซึ่งวิเคราะห์กันว่าแสดงความล่มสลายของชนชั้นศักดินาที่ถูกแทนที่ด้วยคนรุ่นใหม่ที่เป็นชนชั้นกลาง (รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, 2541 :154) อย่างไรก็ตาม งานชิ้นนี้มีความซับซ้อนและละเมียดละไมและอาจตีความแตกต่างออกไปอีก เช่นที่ ม. ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ(2543 : 180 – 181) กล่าวถึงสารของเรื่องนี้ว่า “ผู้ที่เคยมีความรักแม้ไม่สำเร็จสมบูรณ์ยังดีกว่าผู้ที่ไม่เคยประสบความรักเลย” นอกจากนี้ ยังมีนวนิยายของดอกไม้สดที่แสดงแนวคิดใหม่ อาทิ **ผู้ดี นี่แหละโลก** และ **สามชาย** มีสารตีความได้ว่าการวัดความเป็นผู้ดีได้เปลี่ยนจากสถานภาพและชาติกำเนิดมาเป็นการกระทำของบุคคล(ตรีศิลป์ : 33) ซึ่งก็ไม่ได้หมายความว่าคุณค่าของความเป็นมนุษย์ในสายตานักประพันธ์สมัยนั้นมาจากแนวคิดตะวันตกเสียทั้งหมด แท้จริงแล้ว เป็นที่ยอมรับกันว่า ดอกไม้สดมีพื้นฐานความคิดทางพุทธศาสนาอย่างชัดเจนดังที่เคลาส โรสเซ็นแบร์ก(2520 :267-271) ชี้ว่า “วรรณกรรมของ ‘ดอกไม้สด’ เป็นตัวอย่างของการนำเอาแบบการประพันธ์ของ ‘ทางตะวันตก’ มาใช้เป็นสื่อในการแสดงออกถึงค่านิยมทางศาสนาและแนวทางชีวิต” เช่นเรื่อง **ผู้ดี** ที่ผู้ประพันธ์พยายามอธิบายธรรมะในพระไตรปิฎกหมวดที่ฆราวาสพึงปฏิบัติ โดยอธิบายหลักธรรมะหรือยกคตินำบท แล้วดำเนินเรื่องหรือใช้เหตุการณ์ในเรื่องเป็นตัวอย่างประกอบความหมายของธรรมะ

เมื่อกล่าวถึงการแสดงความคิดเห็นของนักประพันธ์ผ่านผลงานช่วงหลังการเปลี่ยน-แปลงการปกครองจะพบว่า ความเบ่งบานของอุดมการณ์ประชาธิปไตยที่แพร่กระจายอย่างรวดเร็วในหมู่ปัญญาชนกลับกลายเป็นปัจจัยหนึ่งให้เกิดการกวาดล้างจับกุมและควบคุมนักคิดนักเขียนที่รัฐบาลเห็นว่าอาจสร้างปัญหา อำนาจทางการเมืองถูกเปลี่ยนมือหลายครั้ง ขณะที่ภาวะวิกฤตจากสงครามโลกครั้งที่ 2 มีส่วนทำให้นวนิยายแนวพาฝันเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วเพื่อตอบสนองความต้องการหลีกหนีความจริงของผู้คน อย่างไรก็ดี นวนิยายเพื่อชีวิตก็มีพัฒนาการเด่นชัดขึ้น นักเขียนที่มีบทบาทสำคัญต่อพัฒนาการของนวนิยายไทยในช่วงนี้คือศรีบูรพาและเสนีย์ เสาวพงศ์

ศรีบูรพาเขียน **แลไปข้างหน้า** ซึ่งมีสองภาคในปี 2498 และ2500 จุดเด่นคือแนวคิดที่วิเคราะห์ได้ว่า “คุณค่าของมนุษย์อยู่ที่การสร้างคุณค่าให้ตนเอง และสร้างคุณค่าให้เพื่อนมนุษย์ด้วยการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ให้มีชีวิตที่ดีขึ้น”(คำรพ ทันศรี, 2541 : 23) ขณะที่ **ปีศาจ** (2496)

ของเสนีย์ เสาวพงศ์แสดงถึงคุณธรรมของคนหนุ่มสาวที่อุทิศตัวเพื่อแก้ไขความไม่เท่าเทียมกันในสังคม นั่นคือ การอุทิศตนเพื่อสร้างประโยชน์ต่อเพื่อนมนุษย์ที่ยากไร้ ในขณะที่คนยากจนก็มีความอดทน มีความหวังและพร้อมจะเริ่มต้นใหม่โดยไม่ยอมแพ้ต่อชีวิต(คำรพ : 21) งานของนักเขียนทั้งสองจึงมีเนื้อหาเชิดชูความเสมอภาคอันเป็นปัจจัยให้มนุษย์สามารถสร้างคุณค่าให้ตนเองและสังคมได้โดยไม่ขึ้นอยู่กับชนชั้น โดยเฉพาะเสนีย์ เสาวพงศ์กับงานเรื่อง **ปีศาจ** ของเขาได้รับคำนิยมมากว่าเป็น “นวนิยายเพื่อชีวิตที่เป็นคลื่นลูกใหม่แห่งประวัตินวนิยายไทย”(รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, 2541 : 205)

หลังการรัฐประหารในปี 2500 ถึงแม้ว่านักคิดนักเขียนนวนิยายจำนวนหนึ่งต้องหยุดสร้างงานหรือลี้ภัยการเมือง ก็ยังมีรวมเรื่องสั้นชุด **ฟ้าบ่กั้น**ของลาว คำหอมที่แสดงความทุกข์เข็ญของคนชนบท และมีส่วนสร้างความสำนึกในความรับผิดชอบต่อบ้านเมืองของนักศึกษาในช่วงก่อน 14 ตุลาคม 2516 ขณะเดียวกัน ความตื่นตัวของหนุ่มสาวชาวมหาวิทยาลัยก็ส่งผลให้เกิดกระแสวิพากษ์วิจารณ์สังคมปรากฏในหนังสือต่างๆทั้งที่เป็นเรื่องสั้นและบทร้อยกรอง อาทิ “รถไฟเด็กเล่น” ของสุชาติ สวัสดิ์ศรี “กูเป็นนิสิตนักศึกษา” ของสุจิตต์ วงษ์เทศ ส่วนนวนิยายเด่นเป็นผลงานของนักเขียนชนบทและนักเขียนสตรีอย่างคำหมาน คนไค คำพูน บุญทวี สุวรรณี สุคนธา และกฤษณา อโศกสิน (ดวงมน จิตร์จำนงค์, 2541 : 223 – 225)

การปกครองแบบเผด็จการและความร่วมมือกับสหรัฐอเมริกาในสงครามเวียดนามในยุคแสวงหาหรือยุค “ฉันจึงมาหาความหมาย” ประมาณปี 2506 – 2515 ทำให้เกิดการตั้งคำถามในหมู่นักศึกษาที่มีความคิดก้าวหน้าเป็นอย่างมาก งานเขียนที่ได้รับแรงกระตุ้นส่วนหนึ่งจากเรื่องสั้น “คำขานรับ” (2493) ของศรีบูรพาได้แสดงจิตสำนึกขบถที่นำไปสู่การตั้งปัญหาเกี่ยวกับเป้าหมายของชีวิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัย (สุชาติ สวัสดิ์ศรี, 2541 : 72-76) วรรณกรรมเพื่อชีวิตที่ซบเซาในยุคมืดทางปัญญาสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (2500 – 2506) เริ่มได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ใหม่ปฏิสัมพันธ์ของบรรยากาศทางสังคมและวงวรรณกรรมกล่าวได้ว่า

> ตั้งแต่ปี 2510 การต่อต้านฐานทัพสหรัฐอเมริกาในประเทศไทยก็รุนแรงขึ้น เช่น บทนำ “ไทย–ญวน–สหรัฐ” ใน **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** ตั้งแต่ปี 2512 ถึง 2514 เริ่มมีการศึกษาเรื่องสั้นและนวนิยายเพื่อชีวิตยุคเก่าและแนวคิดศิลปะเพื่อชีวิต เช่นงานของศรีบูรพา เสนีย์ เสาวพงศ์ นายผี จิตร ภูมิศักดิ์ รวมทั้งเรื่องแปลจากต่างประเทศ เช่นงานของหลู่ซิ่น แมกซิม กอร์กี้ (ดวงมน จิตร์จำนงค์, 2541 : 225)

ความแรงของกระแสวรรณกรรมเพื่อชีวิตช่วงปี 2516–2519 สอดคล้องกับความตื่นตัวทางการเมืองในช่วงนั้น ภายหลังจากการจัดตั้งศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยในปี 2513 เหตุการณ์เริ่มรุนแรงขึ้นเมื่อมีการสั่งลบชื่อนักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหง 9 คนที่ตีพิมพ์ข้อเขียนพาดพิงถึงจอมพลถนอม กิตติขจร อีกทั้งกรณีทหารตำรวจใช้อภิสิทธิ์ล่าสัตว์ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้นักศึกษารวมตัวกันประท้วงและขยายไปสู่การเรียกร้องรัฐธรรมนูญ(รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, 2544 : 16-17) จนเกิดการปะทะกับเจ้าหน้าที่ของรัฐในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 หลังจากนั้นนักศึกษา กรรมกร และชาวนาเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมมากขึ้นในขณะที่ระบบโครงสร้างอำนาจเดิมยังเปลี่ยนแปลงน้อย จึงเกิดความขัดแย้งระหว่างฝ่ายซ้ายและฝ่ายขวาจนมีการนองเลือดในวันที่ 6 ตุลาคม 2519

ช่วงเวลา 3 ปีระหว่าง พ.ศ. 2516–2519 “ความสนใจอ่านหนังสือและความตื่นตัวที่จะเขียนวรรณกรรมสะท้อนสังคมได้กลับมาอย่างคึกคัก” วรรณกรรมเพื่อชีวิตหลายชิ้น “นิยมเขียนถึงการต่อสู้ของชาวนากรรมกรแบบเป็นสูตรสำเร็จ”(วิทยากร เชียงกูล, 2540 : 155) นอกเหนือจากวรรณกรรมแนวเพื่อชีวิตอย่าง **แล้ไปข้างหน้า จนกว่าเราจะพบกันอีก ปีศาจ** จะได้รับการตีพิมพ์อย่างต่อเนื่องแล้ว การเขียนและตีพิมพ์หนังสือแนวการเมืองก็แพร่หลายขึ้นอย่างมาก โดยเฉพาะเมื่อนักศึกษาบางกลุ่มหันไปหาแนวคิดแบบสังคมนิยม เมื่อเห็นว่าประชาธิปไตยไม่อาจแก้ปัญหาสังคมได้ (วิทยากร, 2538 : 145, อ้างถึงใน คำรพ ทันศรี, 2541 : 32)

หลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ที่ฝ่ายซ้ายถูกปราบปรามอย่างหนัก นักเขียนและนิสิตนักศึกษาจำนวนมากเดินทางเข้าป่าร่วมขบวนการกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย แต่ก็เกิดความขัดแย้งกัน เมื่อรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ใช้นโยบายการเมืองนำการทหารเปิดโอกาสให้ผู้เข้าป่ากลับคืนเมือง เหล่าปัญญาชนจึงได้หวนมาสร้างงานเขียนต่อไป (รื่นฤทัย, 2544 : 23)

2. เนื้อหาและแนวโน้มด้านเนื้อหาของนวนิยายไทยหลัง พ.ศ. 2519 ถึงปัจจุบัน

นวนิยายไทยช่วงหลังปี 2519 เป็นต้นมามีความลุ่มลึกทางเนื้อหาและพัฒนาการทางกลวิธีมากขึ้นโดยไม่มุ่งแต่จะสนองจุดมุ่งหมายเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจนลดทอนคุณค่าทางวรรณศิลป์ ดังที่กล่าวได้ว่า

> …การวิพากษ์วิจารณ์สังคมมีลักษณะลุ่มลึกมากขึ้น บางครั้งอาจเป็นการตั้งคำถามเชิงอภิปรัชญาและมนุษยนิยม เช่นนวนิยาย **คำพิพากษา** (2525)ของชาติ กอบจิตติ ความเอาใจใส่ต่อองค์ประกอบและกลวิธีทางศิลปะในการสร้างงาน

> ดูจะมีมากขึ้นในหมู่ผู้สร้างและเสพงาน ซึ่งอาจจะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ดูเหมือนว่าปริมาณของการผลิตงาน…ดูลดน้อยลงเมื่อเทียบกับช่วง2516–2519…แม้กระนี้…ก็น่าเชื่อว่างานประพันธ์ที่แสดงความคิดอันลุ่มลึกและประณีตสุขุมย่อมจะมีต่อไปไม่ขาดสาย…เช่น รวมเรื่องสั้นและบทกวีชุด **ฤดูกาล**…นวนิยาย **บึงหญ้า-ป่าใหญ่**…และความเชื่อมั่นในธรรมชาติฝ่ายดีของมนุษย์แม้ถูกรุมล้อมด้วยปัญหาก็เป็นแก่นของนวนิยาย **ผีเสื้อและดอกไม้** (2521)ของนิพพานในระยะใกล้เคียงกัน (ดวงมน จิตร์จำนงค์, 2541 : 226)

ความเอาจริงเอาจังต่อความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสังคมทำให้วรรณกรรมส่วนหนึ่งช่วงหลังปี 2519 ยังจัดอยู่ในกลุ่ม “วรรณกรรมแห่งความสำนึกเชิงสังคม” ด้วยแก่นเรื่องเกี่ยวกับความอยุติธรรมในสังคม และหลายชิ้นได้พัฒนาไปสู่ “วรรณกรรมแห่งความสำนึกเชิงปรัชญา” (เจตนา นาควัชระ, 2530 : 3 , 8) ประสบการณ์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อมจากเหตุการณ์นองเลือดปี 2516 และ 2519 เป็นปัจจัยของพลังปัญญาในการสร้างงานที่กระตุ้นเตือนปัญญาผู้อ่านด้วยการแสดงปัญหาของปัจเจกบุคคลและสังคมที่นับวันจะยิ่งซับซ้อนขึ้น ถึงแม้ว่า “การที่คนในสังคมประทุษร้ายซึ่งกันและกัน” ยังเป็นแก่นของเรื่อง แต่ผู้แต่งได้ใช้วรรณศิลป์แปรความรุนแรงของพฤติกรรมดังกล่าว “ให้กลายเป็นความโหดเหี้ยมทางปรัชญา”มากกว่าความรุนแรงทางกายภาพ (เจตนา : 11) ศัตรูของประชาชนจึงอาจเป็นค่านิยมของประชาชนที่บดบังแก่นแท้ของมนุษย์ คุณค่าของวรรณกรรมในยุคนี้จึงมิใช่การให้คำตอบอย่างชัดเจน แต่อยู่ที่การกระตุ้นให้มีการเพ่งพินิจและการ “คิดต่อ” ของผู้อ่าน แม้ความสำนึกเชิงสังคมที่เกิดขึ้นจากการอ่านวรรณกรรมเหล่านี้อาจมิได้ช่วยเปลี่ยนแปลงสังคมให้ดีขึ้นได้ทันที หากก็น่าจะช่วยปลุกสำนึกและความใฝ่ดีของมนุษย์ได้ ดังที่นักวรรณคดีศึกษาได้ชี้แนวทางการประเมินค่าทางสังคมของวรรณกรรมไว้อย่างสอดคล้องกับธรรมชาติของงานวรรณศิลป์ว่า “หน้าที่ทางสังคมของวรรณกรรมอาจจะมิใช่การแก้ปัญหาสังคมในเชิงปฏิบัติหรือการเปลี่ยนพฤติกรรมของมนุษย์ในระยะสั้น แต่เป็นหน้าที่ของการให้แสงสว่างทางปัญญาด้วยการสร้างความประทับใจ” (เจตนา : 29–31)

อนึ่ง เมื่อกล่าวถึงวรรณกรรมแห่งความสำนึกเชิงปรัชญาจะพบว่า วรรณกรรมประเภทนี้ นอกจากไม่ชี้ศัตรูของประชาชนอย่างสูตรสำเร็จแล้ว ยังแสดงคุณค่าของมนุษย์ที่สังคมอาจมองข้ามไปด้วย เช่น คุณธรรมของฟัก ตัวละครเอกในเรื่อง **คำพิพากษา** ที่ไม่ทอดทิ้งนางสมทรงแม่เลี้ยงซึ่งเสียสติเพียงเพื่อให้ตนได้รับการยอมรับจากสังคม ความซื่อตรงต่อสำนึกผิดชอบชั่วดีของเขาจึงทำให้ฟัก “ถูกพิพากษา” ให้เป็นที่รังเกียจของใครๆ ด้วยเชื่อว่าเขาเป็นชู้กับเมียของพ่อ

แม้กระนั้น ฟักก็ยังเลือกที่จะดูแลนางสมทรงต่อไปด้วยความเมตตาและมนุษยธรรมของตน ขณะที่ คำงาย ชายชาวบ้านในเรื่อง **ตลิ่งสูง ซุงหนัก** ได้ค้นพบสัจธรรมของชีวิต ได้รู้ว่า "ชีวิตคนเรานั้นมีขอบเขตจำกัด...ทางออกของคนก็คือต้องแสวงหาคุณค่าที่แท้จริงของชีวิตให้พบ แล้วเลือกทางเดินเอง" (น. มาศะวิสุทธิ์, 2535-2536 : 114) นิคมเห็นว่าคนเราจำเป็นต้องประจักษ์ว่า "ซาก" กับ "ชีวิต" นั้น แท้จริงแล้วต่างกันอย่างสิ้นเชิง สิ่งที่ควรทะนุถนอมคือชีวิต ไม่ใช่หาประโยชน์จากซากของชีวิตอย่างที่คนอีกไม่น้อยยังมุ่งทำลายชีวิตอื่นๆต่อไปด้วยความหลงผิด

จะเห็นได้ว่า องค์ประกอบสำคัญที่ให้พลังปัญญาน่าจะเป็นการเสนอเนื้อหาของงานซึ่งมีความลึกซึ้งและไม่ชี้ถูกผิดหรือขาวดำอย่างโจ่งแจ้งเหมือนงานยุคก่อน วรรณกรรมแห่งความสำนึกเชิงสังคมตั้งแต่ปี 2520 เป็นต้นมาจึงยั่วยุให้มีการตีความหมายและประเมินคุณค่ากันอย่างกว้างขวาง ตัวอย่างของวรรณกรรมแนวนี้ก็คือ **คำพิพากษา** ของ ชาติ กอบจิตติ **ตลิ่งสูงซุงหนัก** ของนิคม รายยวาซึ่งได้กล่าวมาแล้วข้างต้น และเรื่องอื่น ๆ เช่น **ครูบ้านนอก** ของคำหมาน คนไค **เวลา** ของชาติ กอบจิตติ และ **อมตะ** ของวิมล ไทรนิ่มนวล เป็นอาทิ

นวนิยายแนวชีวิตครอบครัวเป็นนวนิยายอีกกลุ่มหนึ่งที่ได้รับความสนใจอย่างสูงในแวดวงวรรณกรรมไทย โดยเฉพาะงานของนักเขียนสตรีอย่างสุวรรณี สุคนธา โบตั๋น และกฤษณา อโศกสินที่แสดงความใส่ใจต่อปัญหาของบุคคลในแง่มุมต่างๆ เช่น ปัญหายาเสพติดที่เชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ของบุคคลในครอบครัวในงานของสุวรรณี อาทิ **พระจันทร์สีน้ำเงิน** การเผชิญกับความรัก ความหลง และสิ่งเร้าทางอารมณ์ในเรื่อง **ทองประกายแสด** ขณะที่นวนิยายหลายๆเรื่องของโบตั๋น แสดงสภาพปัญหาของเด็กและเยาวชนที่มาจากสาเหตุต่าง ๆ โดยเฉพาะการอบรมเลี้ยงดูที่ผิดพลาด เช่นในเรื่อง **เหยื่อ กว่าจะรู้เดียงสา สุดแต่ใจจะไขว่คว้า** และ **ไม้ดัด** แต่ก็นำเสนอการต่อสู้ในชีวิตที่พัฒนาคุณธรรมและแสดงคุณค่าด้วยความใฝ่ดี เช่น **ผู้หญิงคนนั้นชื่อบุญรอด** และ **ทองเนื้อเก้า** เป็นต้น ส่วนงานของกฤษณานั้นมักแสดงให้เห็นถึงด้านดีและร้ายของมนุษย์ที่มีปะปนอยู่ในคนแต่ละคน เช่นเดียวกับความรักความใคร่ที่มีส่วนสำคัญในชีวิตมนุษย์ (ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, 2520 : 100) ในวรรณกรรมเรื่องเด่นของเธออย่าง **ปูนปิดทอง** เราจึงได้เห็นตัวละครที่มิได้ดีพร้อมไปทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นรุ่นพ่อแม่อย่างนายบุรี นางสายทอง หรือรุ่นลูกอย่างสองเมือง บาลี คนเหล่านี้ล้วนได้รับผลกระทบจากครอบครัวที่แตกแยก โดยเฉพาะคนรุ่นลูกที่ขาดความรักความอบอุ่นจากพ่อแม่ทำให้เป็นคนก้าวร้าวและเลือกแก้ปัญหาด้วยวิธีต่างๆกัน คุณค่าของมนุษย์ที่แสดงไว้ในเรื่องนี้จึงดูจะเน้นไปที่ความรับผิดชอบของพ่อแม่ที่มีต่อลูกว่า "พ่อแม่ที่ดีคือพ่อแม่ที่เป็นพระที่แท้จริงของลูก...มีความเข้าใจ...มีเวลาให้ลูก และให้ความอบอุ่นทางจิตใจแก่ลูกได้เสมอ" เสมือนเป็นพระพุทธรูปให้ลูกได้ยึดเป็นที่พึ่ง มิใช่แค่ "ปูนปลาสเตอร์ซึ่งหล่อให้คล้ายพระพุทธรูปแล้วเอาทองปิด" (ไพลิน รุ้งรัตน์, 2535- 2536 : 76) นอกจากนี้

ความอดทน ความเข้าใจและการยอมรับในข้อบกพร่องของกันและกันก็เป็นคุณค่าสำคัญที่ทำให้การดำเนินชีวิตคู่เป็นไปอย่างราบรื่นยิ่งขึ้น

นอกเหนือจากวรรณกรรมประเภทต่างๆที่ได้กล่าวมาแล้ว ยังมีวรรณกรรมที่ผู้แต่งนำเสนอด้วยกลวิธีแปลกใหม่ หรือปรับขนบเดิมมาใช้ใหม่ เรียกว่า วรรณกรรมแนวทดลอง เช่น นวนิยายรางวัลซีไรท์อย่าง **ประชาธิปไตยบนเส้นขนาน** ของวินทร์ เลียววาริณ หรือ **เจ้าจันท์ผมหอม นิราศพระธาตุอินทร์แขวน** ของ มาลา คำจันทร์ และ **เวลา** ของ ชาติ กอบจิตติ ที่เป็นตัวอย่างงานแนวทดลองที่ประสบความสำเร็จ(ธเนศ เวศร์ภาดา, 2543 : 71- 74) น่าสังเกตว่าคุณค่าของงานแนวทดลองในระดับที่ลึกซึ้งก็ยังเกาะติดอยู่กับปัญหาหรือการตั้งคำถามเกี่ยวกับคุณค่าของความเป็นมนุษย์อยู่นั่นเอง เห็นได้จากความมุ่งมั่นของเจ้าจันทร์ที่ได้ไปเสี่ยงปูผมลอดพระธาตุด้วยใจศรัทธาและหวังยึดเป็นที่พึ่งเพื่อคืนสู่ชายคนรัก และเมื่อพบความจริงที่ตรงข้ามกับความปรารถนา “เจ้าจันท์แม้ทุกข์โศกปานใดก็ยุติความดิ้นรน…แสดงความแข็งแกร่ง…ด้วยการยืนหยัดต่อโชคชะตาประกาศแต่งงานกับพ่อเลี้ยง” และออกปาก “ขอขายปิ่นแก้ว…ของหมายจากพ่อเลี้ยงเพื่อบูรณะพระธาตุอินทร์แขวน เพื่อจะได้คืนสมชายคนรักในชาติภพหน้า” (ดวงมน จิตร์จำนงค์, 2535-2536 : 150) การไม่สิ้นหวังและศรัทธานี่เองที่แสดงถึงคุณค่าในจิตใจมนุษย์ ขณะที่ตัวละครในเรื่อง **เวลา** พบว่าสิ่งที่มนุษย์สามารถทำได้คือการเรียนรู้และทำความเข้าใจกับความเป็นจริงของชีวิตที่ไม่มีความเที่ยงแท้ ความครุ่นคิดพิจารณาความจริงจึงเป็นคุณค่าสำคัญอีกประการหนึ่งของความเป็นมนุษย์เช่นกัน

สิ่งที่น่าสนใจของนวนิยายช่วงหลังปี 2519 ถึงปัจจุบันนอกเหนือจากความหลากหลายของแนวการเขียนก็คือ เนื้อหาของเรื่องที่แสดงถึงคุณค่าของมนุษย์ที่ผู้เขียนได้กลั่นกรองและสร้างสรรค์ด้วยวรรณศิลป์ ผู้เขียนที่ตระหนักถึงบทบาทและหน้าที่ของตนต่อสังคมก็ยังคงพยายามสร้างงานเพื่อประเทืองปัญญาด้วยพลังวรรณศิลป์อย่างต่อเนื่อง เช่นเดียวกับที่ผู้อ่าน นักวิจารณ์ตลอดจนสถาบันที่จัดกระกวดวรรณกรรมต่างๆหนุนให้นักเขียนผลิตงานที่มีคุณค่าทางปัญญาออกมาอย่างสม่ำเสมอ เราจึงได้เห็นงานคุณภาพที่สืบต่อภารกิจจาก **ปีศาจ** ที่แสดงศรัทธาต่อการเสียสละเพื่อเพื่อนมนุษย์โดยไม่แบ่งแยกชนชั้น **เวลา** ที่ชี้แนะมนุษย์ให้ตระหนักในคุณค่าของความเอื้ออาทรต่อกันและความไม่ประมาทต่อชีวิตที่เป็นอนิจจัง หรืองานแนวชีวิตครอบครัวของกฤษณา อโศกสิน โบตั๋นและสุวรรณี สุคนธา ที่แสดงถึงธรรมชาติในจิตใจมนุษย์และปัญหาของสังคมอย่างหลากหลาย นอกจากนี้ ยังมีงานแนวชีวิตครอบครัวของประภัสสร เสวิกุลที่แสดงถึงคุณค่าของความหวังซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป จะเห็นได้ว่า ไม่ว่าจะเป็นนวนิยายประเภทใด ทั้งสัจนิยม ความสำนึกเชิงสังคม แนวทดลอง หรือแนวชีวิตครอบครัวก็สามารถเสนอเนื้อหาทางปัญญาเพื่อกระตุ้นเตือนจิตสำนึกและความใฝ่ดีของมนุษย์ได้ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน คุณค่าของ

นวนิยายปัจจุบันจึงขึ้นอยู่กับความประสานของเนื้อหาและรูปแบบที่เกิดขึ้นด้วยความพยายามของผู้เขียนที่จะสื่อสารความเข้าใจชีวิตในโลกทัศน์ของตนอันจะนำไปสู่ความงอกงามทางปัญญาของผู้อ่านทั้งที่มีประสบการณ์ร่วมและต่างกัน แต่มีความตระหนักว่าคุณค่าของความเป็นมนุษย์เป็นสิ่งสำคัญในการดำรงอยู่ของชีวิตและสังคม